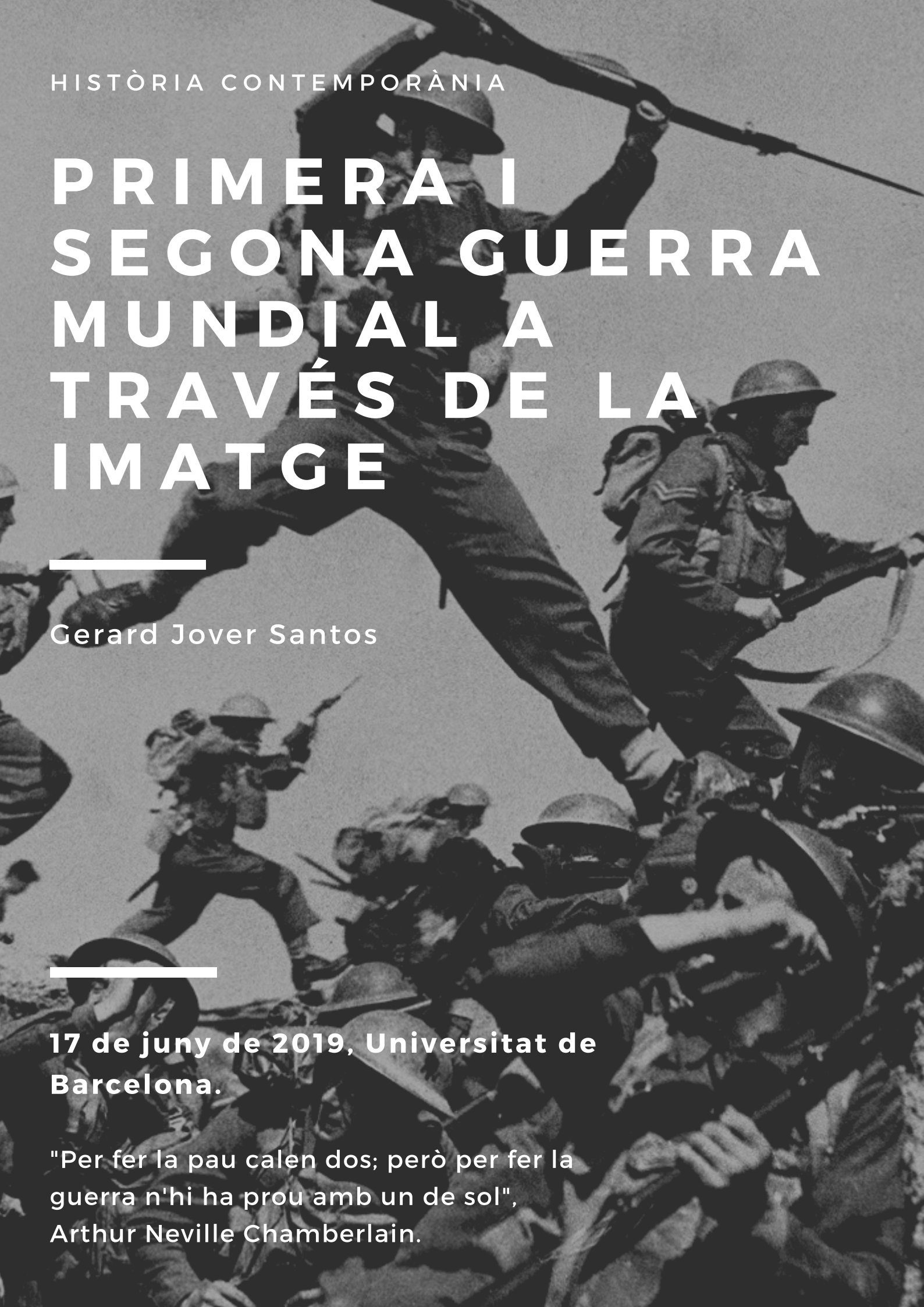

HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

PRIMERA I SEGONA GUERRA MUNDIAL A TRAVÉS DE LA IMATGE

Gerard Jover Santos

17 de juny de 2019, Universitat de
Barcelona.

"Per fer la pau calen dos; però per fer la
guerra n'hi ha prou amb un de sol",
Arthur Neville Chamberlain.

ÍNDIX DE CONTINGUTS

1. Introducció	2
2. L'esclat de les guerres	3
3. Els transports	5
4. L'armament	9
5. En el front	12
6. Les comunicacions	15
7. La vida a les ciutats	17
8. La propaganda de guerra	19
9. El desenllaç	21
10. Conclusions	23
11. Fonts de referència	25

LA PRIMERA I LA SEGONA GUERRA MUNDIAL A TRAVÉS DE LA IMATGE

Una mirada gràfica al passat bèl·lic d'Europa.

1. INTRODUCCIÓ

El present treball té com a principal objectiu aportar una visió concisa i consolidada sobre la Primera (1914-1918) i la Segona Guerra Mundial (1939-1945) a partir de comparar diferents temàtiques en base a la informació que ens proporcionen els recursos gràfics. Per a tal propòsit, es compararan aspectes d'interès comú en l'àmbit militar com són l'armament, els transports, la vida dels soldats al front, la vida a les ciutats o les conseqüències més directes d'ambdues guerres, entre d'altres. Les reflexions que des d'aquesta investigació es plantegen pretenen, doncs, projectar una visió aproximada de les realitats socials de la guerra, la vida quotidiana, el món de la cultura, la comunicació... temes, però, que no es veuran mai desvinculats de l'univers de l'estratègia, les línies de defensa i les ofensives que tindran lloc en aquestes dates a Europa.

Resultarà interessant constatar, tanmateix, com l'extensa abundància de fonts gràfiques en les èpoques tractades esdevindrà una clara mostra de la importància de la indústria fotogràfica, permetent-nos incidir de més a prop en els temes proposats de la mà de periodistes i fotògrafs. Tot plegat ens ha de permetre configurar una visió més completa de la crueltat i la duresa dels fets transcorreguts, una perspectiva que difícilment s'aconseguiria només amb la paraula. En el curs d'aquesta investigació s'ha recorregut a la consulta de diverses fonts bibliogràfiques, d'entre les quals es destaquen *La Gran Guerra 1914-1918: La Primera guerra de les imatges* (2016), dels autors A. Quintana i J. Pons, i *La Segunda Guerra Mundial: Imágenes para la historia* (2012), de Paco Elvira, sens dubte dos fonts de referència essencials –i especialment recents– en les quals baso la recerca, juntament amb d'altres manuals, monografies i tractats especialitzats que s'incorporaran a l'estudi amb la funció d'enriquir i complementar la comunicació. En aquest sentit, de gran importància seran també els fons fotogràfics digitalitzats, com és el cas de l'*Agence France-Presse* (AFP), un recurs essencial si volem recuperar els materials gràfics de la guerra.

Sense major preàmbul iniciem, doncs, aquest estudi dividit en vuit temes clau i il·lustrat amb divuit fotografies on es diferenciarà la part corresponent a la Primera Guerra Mundial i a la Segona, per tal de seguir una estructura ordenada i temàtica que faciliti per damunt de tot la comparació.

2. L'ESCLAT DEL CONFLICTE

Explica Eslava-Galán (2014) que el dia del 28 de juny de 1914 es va despertar radiant en una Europa que es trobava en plena producció i assentada en una revolució científica i tècnica que havia precedit la *belle époque*. Tot i l'aparent tranquil·litat amb què transcorria aquella jornada, el dia es va tacar de sang tot just quan l'arxiduc Francesc Ferran i la seva esposa Sofia varen ser assassinats per un estudiant bosnià durant la seva rebuda a Sarajevo (veure *Fig. 1*). El clima festiu es va veure radicalment trencat i aquest fet desencadenà l'origen d'una guerra que es perllongà durant quatre anys de duríssim conflicte armat. En aquests moments, les rivalitats entre les grans potències, especialment entre França i Alemanya, i Gran Bretanya i Alemanya, feien que la pau que es respirava a Europa a principis de segle fos només aparent, tal com ens demostra la cursa armamentística lliurada a Europa temps abans de l'esclat del conflicte –la també coneguda com Pau Armada–, que preveia l'origen d'una guerra ràpida de moviments. Aquesta va ser originalment l'opció d'Alemanya, que optà per executar un atac contra França per Bèlgica i Luxemburg, que havien estat declarades neutrals pel Tractat de Londres entre 1839 i 1871. L'operació fracassà i va permetre als francesos consolidar les seves posicions defensives.

Fig. 1: Imatge del terrorista serbi Gavrilo Princip (segon a la dreta) tot just després de ser arrestat per l'assassinat de l'arxiduc Francesc Ferran, hereu del tron d'Àustro-Hongria, i la seva esposa a Sarajevo en data del 28 de juny de 1914. Font: Agence France-Presse (AFP).

En qüestió de mesos, els fronts es van consolidar, a diferència de la Segona Guerra Mundial, on els fronts de la batalla es van anar dibuixant de manera més ampla degut als atacs aeris, navals i terrestres. El joc d'aliances internacionals previ al 1914 havia donat lloc a dos bàndols clarament diferenciats: la Triple Aliança (formada per Alemanya, Àustro-Hongria i, inicialment, Itàlia) i la Triple Entesa (Gran Bretanya, França i Rússia, que va declarar ràpidament la guerra a Àustria després d'haver-se erigit protectora dels pobles eslaus). A tot plegat haurem de sumar els enfrontaments colonials i les dues crisis balcàniques de 1912 i 1913, en les quals l'Imperi Austrohongarès s'havia proposat incrementar la seva

influència a la regió aprofitant la feblesa dels turcs. A partir d'aquests moments, els alemanys, que havien entrat a la guerra com aliats del principal bel·ligerant (el poble austrohongarès) no trigarien en prendre la iniciativa d'«una guerra que aparentment ningú desitjava» (Eslava-Galán, 2014: 37).

Els orígens de la Segona Guerra Mundial els hem de situar, en primer lloc, al Tractat de Versalles (1919), que havia posat fi a la Primera Guerra a través d'un acord que feia de la humiliació i el ressentiment envers Alemanya la seva nota predominant. És decisiu, per aquest motiu, el final de la Primera Guerra per tal que es pugui desenvolupar un segon conflicte que va venir determinat, d'altra banda, per la Crisi de 1929 i l'èxit del feixisme i el nazisme en detriment de les democràcies europees, que cada cop es van mostrar més dèbils davant l'amenaça dels totalitarismes. En les relacions internacionals, s'havia fet evident la tensió entre aquells estats que pretenien mantenir l'equilibri existent (Gran Bretanya, França i posteriorment els EE.UU. i la Unió Soviètica; els coneguts com Aliats)¹ i aquells altres que pretenien modificar-lo (Alemanya, Itàlia i Japó; els països de l'Eix). Si bé pot ser considerada la Primera Guerra Mundial com un conflicte eminentment geopolític, és a dir, una guerra entre estats, la Segona Guerra pot definir-se com un enfrontament certament ideològic on estaven en joc tant els equilibris mundials com la continuïtat de la democràcia. El desencadenant del conflicte l'hem de comprendre a través de la invasió alemanya de Polònia a principis de setembre de 1939, una acció militar que aspirava a annexar el territori polonès i a posar fi a la Segona República polonesa.

Fig. 2: Vista des de la torre de l'església de la ciutat de Wielun (Polònia), arrasada per la branca aèria de l'exèrcit alemany (*Luftwaffe*) l'1 de setembre de 1939. Font: Instytut Zachodni de Poznań.

¹ A les tres nacions principals que formaven l'Eix –Alemanya, Itàlia i l'Imperi Japonès– es van unir altres països que van desenvolupar un paper de recolçament, amb tropes o amb sumministaments, però sense intervenir de manera decisiva. Pel que fa els aliats, a mesura que el conflicte avançava, aquests van posar com a condició indispensable per entrar a les Nacions Unides que els països declarassin la guerra a Alemanya i al Japó. Això va fer que el nombre d'estats aliats augmentés considerablement, encara que la majoria d'aquests no gaudien d'especial rellevància militar i estratègica i no van tenir un paper actiu en la guerra. Un cas especial fou la Xina, que estava en guerra amb el Japó des de 1937.

L'exèrcit polonès fou radicalment derrotat ja que no es trobava en condicions de fer front a un enemic tan poderós com Alemanya, que a més havia optat per una guerra llampec, basada en moviments ràpids i en la vehemència dels atacs. Observem aquí un primer paral·lelisme en referència a l'estratègia de guerra seguida pels caps militars: el *blitzkrieg* o «guerra llampec» va ser, durant la Primera Guerra Mundial, la opció ofensiva triada per part d'Alemanya contra França en esclatar la guerra, en el que es coneixia com el *Pla Schlieffen* i que, malgrat els èxits inicials, fracassà en l'objectiu d'aconseguir una victòria ràpida i decisiva a l'oest. Se sap, però, que la campanya alemanya a Polònia al 1939, vint-i-cinc anys després de l'esclat de la Gran Guerra, ja en els límits de la Segona Guerra Mundial, no va incorporar aquesta tàctica, doncs les forces germanes, apunten Parada i García (2001), encara tenien dificultats de mobilització en camions i l'escassetat de grans carreteres a Polònia va obligar els alemanys a usar els serveis de cavalleria. En certa manera, i establint una comparació, aquestes condicions encara rudimentàries de l'ofensiva poden recordar a les complexes característiques de logística i d'estratègia de la Primera Guerra, on igualment era habitual fer ús de tàctiques com l'acorralament d'àmplies posicions enemigues. Si bé l'esclat de la Primera Guerra era qüestió de temps –assenyala el periodista Röthlisberger (2014)–, la ofensiva alemanya contra Polònia, i més concretament contra la població de Wielun, va ser totalment inesperada. Els historiadors afirmen que Wielun era una ciutat estratègicament insignificant, sense militars i sense tan sols valor tàctic, i que, tot i això, en qüestió de minuts va quedar totalment arrasada (veure *Fig. 2*), originant més de 1.200 morts i la destrucció del 75% dels edificis.

3. ELS TRANSPORTS

D'elevada importància resulta el tema dels transports pel que fa la logística de guerra. A la imatge següent (*Fig. 3*) s'observen les tropes franceses equipades de camí a la Batalla del Marne (1914), en la qual els exèrcits francesos, reorganitzats pel mariscal Joffre, van aconseguir aturar l'avanç dels alemanys, donant pas a la guerra de posicions. És un cas exemplar que ens trasllada la importància de la mobilització de soldats en temps de guerra, en aquesta ocasió a través del ferrocarril, que feia possible el transport de milions d'homes, armes i provisions a milers de kilòmetres des de les seves llars en períodes de temps mai vistos fins aleshores.

Fig. 3: Tren estacionat amb soldats francesos i els seus equips en direcció al Marne, 1914. Font: Agence France-Presse (AFP).

Cal remarcar que, sense l'existència del ferrocarril, gran quantitat de tropes i municions no haurien arribat mai a temps a la batalla. Tan important fou aquest mitjà que es va invertir un elevat capital en la seva infraestructura durant el conflicte, com va ser el cas de Gran Bretanya. En aquestes circumstàncies, però, també s'usaven les línies estrangeres, que servien per abastir els soldats que es trobaven a primer línia. Es va arribar al punt, detalla Soraya Mudarra (2015), de crear alguns ramals, aixecar els rails i dur-los al camp de batalla per facilitar l'accés dels militars. La importància del ferrocarril en aquests contextos fou tal que moltes veus van reivindicar el seu alt valor en l'univers militar, com és el cas de l'estratega alemany Von Moltke, qui va proclamar: «no construeixin fortaleces, construeixin ferrocarrils», doncs clarament aquest mitjà va tenir un paper fonamental en el desenvolupament de la guerra. En aquesta època, Alemanya tenia els seus ferrocarrils sota control militar, un general d'Estat Major comandava cadascuna de les línies fèrries i res no podia desdir-se de la seva aprovació. Era d'esperar que, sota aquest context, la xarxa de ferrocarril quedés sota control governamental per tal d'atendre les necessitats reals de l'exèrcit, tenint present que ja en aquests moments, es disposava de nombrosos vagons de passatgers, de mercaderies i un gran nombre de locomotores. Quan la infraestructura ho permetia, era possible mobilitzar ràpidament fins a 350.000 soldats amb les seves armes i muntures en direcció a les seves destinacions, com va ser el cas d'Alemanya. Als camps de batalla, però, els transports més utilitzats foren els carros de guerra. Molts historiadors es refereixen a aquests vehicles com a artefactes molt poderosos, entre ells Peter Englund, qui al seu llibre *La belleza y el dolor de la batalla* (2011) refereix el següent: «els anglesos han introduït una arma nova i terrible, un vehicle cuirassat sobre rodets que pot aixafar qualsevol obstacle. Els hi diuen tancs» (Englund, 2011: 466). Molts d'aquests vehicles de guerra poden ser contemplats des d'una òptica actual com instruments lents i amb una escassa capacitat tot terreny; alguns no permetien veure amb claredat l'exterior i el seu baix horitzó dificultava el creuament de les trinxeres i els terrenys pantanosos, sosté Regan Geoffrey (1993), tot i que ràpidament es varen anar introduint millores indiscutibles pel que fa el xassís dels tancs i l'armament incorporat.

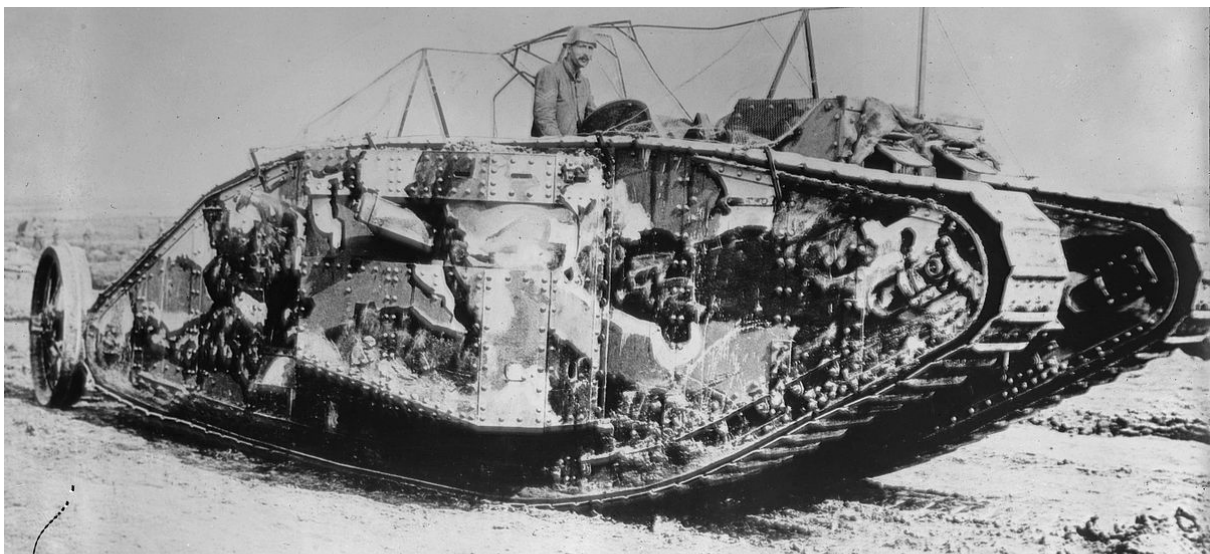

Fig. 4: Tanc Mark I, conduït per primer cop pel capità H. W. Mortimore de la Royal Navy durant la Batalla del Somme, el 15 de setembre de 1916. *Font:* Imperial War Museums, 2011.

El primer tanc operatiu va ser l'anglès Mark I (*Fig. 4*), incorporat a la Batalla del Somme al 1916. Un any després, els francesos van aportar a la indústria de guerra l'Schneider CA1, que va ser utilitzat per

primer cop el 16 d'abril de 1917. En els anys següents crearien el revolucionari Renault FT-17 que va entrar en l'univers militar com el tanc més modern construït fins aleshores. Presentava una base blindada de la qual sobresortia una torreta. Era encara lent però molt més àgil i dinàmic, per tant oferia un blanc difícil a l'artilleria; a més, tenia facilitat per entrar i sortir de les trinxeres. El Renault FT-17 va ser tot un èxit i aviat es va exportar i imitar arreu del món. Durant la Segona Guerra Mundial, certament, la tecnologia dels tancs es va modernitzar: es van millorar les suspensions, es van incorporar sistemes de comunicació com les ràdios i es va generalitzar l'ús de les torretes (que no eren un component habitual en els tancs de la Primera Guerra) per tal d'enfrontar-se a altres cossos blindats amb un canó que pogués disparar a qualsevol angle. Cal valorar, però, que fins aleshores, les unitats de cavalleria havien estat considerades com elements ofensius essencials dins de les forces militars. No obstant això, durant el decurs de la guerra, la vulnerabilitat dels cavalls es va aguditzar davant del nou armament: metralladores, focs d'artilleria, vehicles blindats etc. El desenvolupament dels tancs va acabar de desestimar el valor eficaç que havia assumit el cavall des de ben antic, fins que aquests van ser progressivament retirats dels camps. Altres transports coneguts en aquest context foren també els dirigibles d'ús militar, que van debutar com a arma a la Primera Guerra Mundial al març de 1912, i especialment el vaixell i el submarí, sobre els qual pesaven tasques militars concretes com la «defensa costanera, l'exploració, i en menor mesura, l'atac» (De la Sierra, 2006: 88), ja que «era molt sigil·lós i podia atacar sense tan sols ser detectat» (Quero, 2009: 613). Conforme avanci la guerra, el submarí passarà a ser una de les principals armes de les marines i, algunes potències com l'alemanya, l'utilitzaran per atacar el trànsit comercial, causant enormes pèrdues als enemics (De la Sierra, 2006: 88)². Cal matissar que al gener de 1917 –any en què esclatà la tradicionalment coneguda Revolució Russa–, Alemanya, davant la pressió del bloqueig marítim britànic, va intensificar la campanya d'atac amb submarins a les naus mercantils angleses, amb l'objectiu d'aïllar el territori britànic. Els Estats Units –molestos per les seves operacions a l'Atlàntic–, abandonarien la seva neutralitat i declararien la guerra a Alemanya el 6 d'abril d'aquell mateix any; no serà fins al 26 de juny, però, quan arribarà el primer contingent de tropes al port francès de Saint-Nazaire.

És ben sabut que, en temps de la Segona Guerra Mundial, l'aviació es va convertir en la protagonista principal del conflicte. Ja en aquests moments, els avions havien experimentat grans canvis mecànics i tecnològics: ja no hi havia biplans, sinó monoplans de tren retràtil de construcció metàl·lica, i el seu armament havia evolucionat exponencialment, «de dos metralladores de calibre 7,7 es va anar passant a armes de més de 12 mm, arribant a assolir els 30 mm [com era el cas del reactor Me-262]» (Gómez-Mira, 2016). També el combat havia passat de ser una filigrana de figures acrobàtiques a atacs a gran velocitat on l'objectiu se centrava a disparar i ascendir ràpidament als cels, tal com sosté el propi Gómez-Mira (2016). Per tant, més important era en aquests moments la velocitat i l'armament que no pas la maniobrabilitat. Erich Hartmann (1922-1993)³, pilot de guerra alemany que va servir a la *Luftwaffe* durant la Segona Guerra, tenia clar, en aquest sentit, que: «el que cal és detectar l'enemic, el més aviat possible i sense que ens vegi. Cal decidir com atacar per sorpresa i, si vostè no ho veu clar,

² França era el país que comptava amb un major nombre, 143, encara que la majoria resultaven inservibles per la ràpida obsolescència de l'invent. Alemanya va ser qui li va donar un millor ús militar.

³ Hartmann, apodat com *Bubi* pels seus camarades, i *El Dimoni Negre* pels soviètics, va ser un pilot de guerra alemany que va servir a la *Luftwaffe* durant la II Guerra Mundial. Va ser considerat el màxim as de caça de tota la guerra aèria. Va participar en 1404 missions de combat, de les quals 825 tenien com a objectiu atacar emplaçaments enemics i 260 sortides tenint com a objectiu tombar avions enemics.

marqui i busqui una millor ocasió. Cal disparar quan l'avió enemic ocupa totes les parts del nostre avió, el més a prop possible, entrant des de baix i a una gran velocitat, però, aquesta és la nostra presència. Deixar anar la ràfega mortal i sortir cap amunt aprofitant la nostra energia» (Hartmann; Jäger, 1992: 37). Les tàctiques havien canviat: Anglaterra en un principi volava en patrulles de tres avions i els alemanys, que havien après de l'experiència de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), volaven en cossos de dos avions, bastant més àgils i efectius. Progressivament, el món de l'aviació va anar guanyant en calibre i en nombre d'armes, atès que l'objectiu principal passava per enderrocar les fortaleses volants. El cos aeri americà, d'igual mode, va experimentar una gran expansió a la primavera del 1939 per ordre del president Franklin D. Roosevelt, qui havia considerat la importància de proporcionar una força aèria adequada per defensar l'Hemisferi Occidental. Per a tal objectiu, havia creat 16 forces aèries distribuïdes a través del món per dur a terme la guerra, a més d'un cos d'aviació militar general en els Estats Units continentals per tal de prestar defensa pels aires. Vàries forces van ser creades des de zero a mesura que el mitjà es va generalitzar durant el conflicte. I és en aquest sentit important destacar que l'entrada dels Estats Units a la Segona Guerra va provocar la reorganització històrica més radical de l'aviació, desenvolupant així una estructura unificada a l'alçada de les forces terrestres al 1941⁴.

Fig. 5: Waco CG-4A, la planejadora militar de càrrega/tropes estatunidenques més àmpliament usat a la Segona Guerra Mundial. Va ser designat CG-4A per les Forces Aèries de l'Exèrcit dels Estats Units i batejat *Hadrian* (en referència a l'emperador romà) en el servei militar britànic.

Paral·lelament, resulta igualment interessant, dins del tema dels transports, establir una comparació entre els primers tancs desenvolupats durant la Primera Guerra i la Segona, on per damunt de tot surt a relleu una ràpida modernització. En aquests moments, els vehicles serien equipats amb ràdios, una millora imprescindible per facilitar la comunicació i la coordinació de les unitats. Els sistemes

⁴ Al desembre de 1941, els japonesos atacaven Pearl Harbor (EE. UU.) aconseguint així mundialitzar la guerra. A continuació, els americans no només declaraven la guerra als nipons sinó a tots els seus aliats, alemanys i italians, de manera que, a partir d'aquest moment, s'obrien nous escenaris sobre com fer front a tants enemics situats en llocs tan llunyans i diferents.

tecnològics dels tancs van ser adaptats a les noves necessitats militars, entre les quals s'inclouïa la neteja de mines i el pas per les trinxeres. Tant és així que les principals potències van desenvolupar armes autopropulsades específiques per a tals objectius: artilleria, caçacarros i canons d'assalt. Els caçacarros russos i alemanys eren més barats i senzills que els tancs, mentre que els caçacarros britànics i nord-americans difícilment es diferenciaven dels carros de combat. La innovació científica i tecnològica va aportar llum als vehicles amfibis i tot terreny que, al 1945, ja formarien part de tots els arsenals. Bona prova d'això va ser el cas de *General Motors*, camions de la qual van ser la columna vertebral dels exèrcits aliats, mentre que els *Opel Blitz* es convertiren en el transport preferit per les tropes de l'Alemanya nazi. Els alemanys inicialment van presentar a combat tancs poc blindats i amb armes lleugeres, com el *Panzer I*, que havia arribat al món amb la intenció d'usar-se únicament en entrenaments. Aquests tancs lleugers però ràpids, així com d'altres elements blindats, van ser clau en la guerra llampec. Durant la guerra, totes les forces van incrementar en gran mesura la potència de foc i el blindatge dels seus tancs: el *Panzer I* només tenia dues metralladores, mentre que el *Panzer IV* (Fig. 6) portava un canó de 75 mm i pesava menys de 20 tones. Ja a les acaballes de la guerra, el tanc mitjà alemany, el *Panther*, disposaria d'un canó ràpid de 75 mm i un pes total de 45 tones.

Fig. 6: El *Panzer IV*, un dels carros de combat més eficaços de la Segona Guerra Mundial. Font: ABC.

4. L'ARMAMENT

Els avenços tecnològics de la indústria armamentística havien permès la proliferació i la millora de l'equipament militar. En aquestes condicions, s'havien transformat armes bàsiques per al soldat com els fusells de repetició, les metralladores –que eren sobretot armes defensives–, o el canó de campana⁵, entre d'altres. Però si una arma ha de ser considerada la més letal de la Primera Guerra, aquesta fou, sens dubte, el gas. A principis de segle, Alemanya disposava d'enormes quantitats de clor, un subproducte de la indústria dels tints en què s'havia erigit líder mundial. No obstant això, els científics de l'institut

⁵ Quan la guerra de moviments va donar pas a la de trinxeres, els canons de campana van cedir pas als morters i als obusos. Un dels més famosos (encara que només es van fabricar una dotzena d'exemplars) va ser el *Gran Berta* –explica detalladament Vich (2017)–, un poderós morter de 420 mm capaç de llençar un projectil de 830 kg a gairebé tretze quilòmetres de distància. Va ser batejat així en honor de Berta Krupp, hereva de la indústria responsable de la seva fabricació.

tecnològic *Kaiser Wilhelm* de Berlín van donar amb la forma d'utilitzar aquesta substància com una arma contra les trinxeres enemigues. Les empreses de la *IG Farben* es convertirien així en la principal subministradora de gasos per a l'exèrcit un cop es va donar amb la manera de emmagatzemar-lo en bombones de metall per tal de traslladar-lo fàcilment al camp de batalla. Aquesta mateixa empresa fou, durant la Segona Guerra Mundial, la principal proveïdora del gas *Zyklon B*, que va ser sobretot usat en els camps d'extermini en l'Holocaust⁶. Es calcula que els agents químics van causar 1.300.000 baixes entre 1914 i 1918, de les quals poc més de noranta mil van ser víctimes mortals (Vich, 2017). Més enllà del clor, existien altres gasos igualment nocius com l'iperita, el fosgeni i sobretot gas mostassa, el gran protagonista de la primera guerra química de la història. Seguint les línies del periodista Segi Vich (2017), «aquest gas, en contacte amb els ulls, provocava una irritació intensa i generava butllofes a la pell, sobretot en zones on s'acumula la suor, com aixelles i genitals» (Vich, 2017). El gas mostassa va obligar els soldats a utilitzar un uniforme especial i guants, ja que les màscares eren insuficients (*veure Fig. 7*). I, tot i que en molts casos podia resultar mortal, la majoria dels afectats per gasos estaven en condicions de tornar a les trinxeres després d'un període d'entre quatre i vuit setmanes.

Fig. 7: Soldats alemanys amb màscares antigàs durant la Primera Guerra Mundial. Font: BBC.

Si bé podem asseverar que la Primera Guerra va ser lluitada des de les trinxeres, fent ús principalment d'artilleria, metralladores, d'atacs d'infanteria, mines i gasos verinosos –tot plegat des d'una perspectiva més aviat defensiva–, a la Segona Guerra va predominar un caràcter ofensiu i mòbil que va ser el responsable de la introducció de noves armes nuclears i míssils, entre altres. El protagonisme va estar centrat en els atacs en carro de combat i avió, tenint en compte que l'experiència prèvia de la Guerra Civil Espanyola havia servit com un assaig d'allò que estava per arribar al 1939, especialment pel que fa l'ús de noves armes i tàctiques de combat, com els bombardeigs massius de ciutats des de l'aire.

⁶ Després de les Guerres, la companyia alemanya *IG Farben*, que a més havia usat mà d'obra esclava, fou desmembrada en empreses de diferent nom com BAYER o BASF. Explica Eslava-Galán (2014) que altres grans empreses supeditades a l'univers militar continuen existint sota el mateix nom, com és el cas de *Pelikan*, que subministrava la tinta indeleble amb què es tatuava en número dels esclaus.

L'aviació en aquesta Segona Guerra va servir per traslladar unitats aerotransportades, els paracaigudistes, i per destruir objectius militars i civils. Aquí trobem un tret característic i diferencial d'aquest conflicte: mentre que a la Primera Guerra Mundial els fronts de guerra van ser els escenaris exclusius de les batalles –on els únics actors implicats eren els soldats–, a partir de 1939, les ciutats es van convertir en objectius per a l'aviació militar. A l'article de Gonzalo López Sánchez (2018) hi figura una llarga llista d'atacs sobre les ciutats europees sota el domini d'Alemanya entre 1943 i 1945, especialment. Hi va haver un total de 152, i 32 d'ells van tenir com a blanc la ciutat de Berlín. Entre aquests, es destaca que, entre les 2.50 h i les 4.20 h del 29 de gener de 1944, es van llençar sobre la ciutat 10.866 tones de bombes d'alt poder explosiu. Aquestes dades donen mostra de la terrible duresa i els horrors indescriptibles originats d'una Guerra que no va distingir entre soldats i civils. Molts testimonis ens han traslladat a través dels anys aquestes situacions esgarrioses com ho va fer Nossak (1901-1977) l'any 1962 a *El hundimiento*⁷. Nossak detalla com a espectador el bombardeig massiu d'Hamburg de 1943, apropant-nos quina va ser la intensitat dels atacs i la vehemència de les bombes, que van ser contínuament llençades des de l'aviació sobre zones que ja eren en flames. A temperatures de 800 °C, es va desencadenar una veritable tempesta de foc que desfeia el mateix asfalt. La falta d'oxigen i el foc acabarien amb la vida de molts civils que van tractar de resguardar-se als refugis antiaeris sense èxit. Segons explica Nossak, la gran majoria de víctimes de l'atac va morir aquella mateixa nit. Les armes empleades en el conflicte van ser, en major grau, les metralladores antiaèries i les mines anticarros, que van estar, d'alguna manera, destinades a contenir el poder destructiu dels tancs i, sobretot, dels avions. En el cas de la guerra al mar, els alemanys –com en la Primera Guerra– van fer un ús intensiu dels submarins, però l'èxit dels seus *U-Boot* (submarins utilitzats ja a la Gran Guerra) va quedar disminuït per l'ocupació de les mines submarines, les càrregues de profunditat i l'agrupament dels vaixells aliats en combois altament protegits. Els enormes vaixells cuirassats de superfície poc van poder fer en relació als atacs de les aeronaus, que o bé procedien de les bases situades en terra ferma, o de vaixells preparats a tal efecte: els portaavions.

Fig. 8: La bomba atòmica. *Font:* ABC.

⁷ NOSSAK, Hans Erich. *El hundimiento*. Hamburgo, 1943. Bibliothek Suhrkamp, 1962.

En una fase avançada del conflicte van aparèixer noves armes. Va ser el cas de les bombes volants *V-1* i *V-2*, llançades pels alemanys sobre Londres des del sud del canal de la Mànega. Així mateix, EE. UU. va aconseguir la rendició del Japó després llençar sobre l'arxipèlag els enginyers més destructius de tots els emprats durant la guerra: les bombes nuclears, que van arrasar les poblacions d'Hiroshima i Nagasaki⁸. L'impacte d'ambdues bombes va assolir efectes devastadors. Segons el Comitè Internacional de la Creu Roja (2013), l'arma termonuclear pot tenir una capacitat destructora un milió de vegades superior a la major arma convencional. La detonació d'una arma nuclear produeix una ona explosiva, un ona tèrmica, radiació instantània, precipitacions radioactives i impulsos electromagnètics irreversibles. Tot plegat provoca disfuncions del sistema nerviós central; vòmits i diarrea causats per lesions en el tracte gastrointestinal, que poden ocasionar una deshidratació fatal i greus problemes de nutrició; i la destrucció de la capacitat del cos de produir noves cèl·lules sanguínies, la qual cosa provoca hemorràgies incontrolades i infeccions potencialment mortals, tal com es detalla a la nota informativa del Comitè Internacional de la Creu Roja. Es coneix que entre 70.000 i 80.000 persones, prop del 30% de la població d'Hiroshima, va morir instantàniament, mentre que unes altres 70.000 van resultar ferides.

5. EN EL FRONT

Els estudis realitzats al respecte i la reconstrucció de les trinxeres a través de les fonts i l'arqueologia permeten apropar-nos la profunditat de la guerra des d'una perspectiva més humana que provoca neguit en l'espectador. A partir d'aquí podem intervenir en els detalls i en la part més quotidiana del conflicte per tal de veure, pensar i reflexionar sobre la vida del soldat al front. Tal com s'ha esmentat repetidament, la Gran Guerra s'havia articulada al voltant de les trinxeres, és a dir, rasses excavades en el terreny pensades per a disparar a l'enemic des d'una posició protegida. Segons ens ha arribat, cada exèrcit construïa les seves pròpies trinxeres, que formaven un veritable laberint de túnels, galeries i coves excavades, moltes de les quals estaven connectades a hospitals, magatzems i menjadors.

Fig. 9: Soldats a una trinxera del Front Occidental. Font: El País.

⁸ La primera prova de la bomba atòmica es va realitzar al desert d'Alamogordo, a Nou Mèxic, el 16 de juliol de 1945. Aquell assaig es va batejar com *Prova Trinity*, i va significar el tret de sortida de la bomba envers el Japó.

Milions de soldats van conviure en aquests espais durant quatre anys de conflicte en unes condicions veritablement precàries, doncs en aquestes zones la vida no era gens senzilla: «la humitat era insuportable i al terra s'acumulava una espessa capa de fang que contenia terra, aigua, excrements i fins i tot fragments de cadàvers», explica Álvaro Bermúdez (2017). El propi Bermúdez assenyala que el major problema a les trinxeres era la higiene: «l'accés a l'aigua potable era molt limitat, s'aprofitava més en la tercera línia i gairebé s'ignorava en la primera, on un a prou feines podia permetre el luxe netejar-se. Els lavabos eren grans forats a terra als quals, de nou, els soldats no sempre acudien; en cas de tenir una emergència a primera línia anaven al lloc apartat més proper que tinguessin» (Bermúdez, 2017). Amb extrema impaciència esperaven els soldats els subministraments alimentaris que trigaven a arribar al front com a conseqüència dels problemes en les comunicacions. En el bàndol aliat, els carregaments d'aliments podrien restar esperant en els vagons dels trens fins que les vies es reparessin, i en el bàndol alemany la situació era encara pitjor: hi havia escassetat de subministraments com a conseqüència del bloqueig econòmic imposat per Gran Bretanya. Els soldats, com la resta de la població alemanya, no es van lliurar de la fam (Cutanda, 2011)⁹. Les malalties infeccioses com la tuberculosi s'havien estès pel front i més del 50% dels soldats ferits morien a causa de les lesions infectades. La majoria dels soldats havien de romandre durant mesos en trinxeres inundades, amb els peus submergits en el fang i exposats a molt baixes temperatures. Això produïa la malaltia coneguda com «peu de trinxera» o «peu d'immersió» i, freqüentment, diversos dits havien de ser amputats. A la primera línia hi havia poc temps per dormir. A la nit havien de vigilar la terra de ningú (terreny entre les trinxeres de tots dos bàndols) i realitzar tasques de manteniment com reparar filats o trinxeres negades per la pluja i destrossades pels bombardejos. Qualsevol fissura havia de reparada el més aviat possible per seguir en guàrdia un dia més.

Una diferència fonamental que trobem a la Segona Guerra Mundial amb respecte de la Primera és l'absència de trinxeres i fronts establerts de manera permanent durant el transcurs del conflicte. Per aquest motiu, en aquests contextos es donarà un extraordinari conjunt de situacions, atmosferes i escenaris que fluctuaran per tot el territori continental i extracontinental al llarg de les ofensives. Arrel d'aquesta particularitat, considero convenient tractar aquest apartat en base a les fonts primàries que ens proporcionen els combatents implicats en aquesta Segona Guerra. Una de les moltes fonts consultables en aquest sentit és el testimoni del soldat romanès Cristea Manole, qui després de rebre la instrucció pre-militar va servir a l'exèrcit d'Antonescu, col·laborant amb Alemanya i Itàlia per vèncer definitivament l'URSS Comunista al Front de l'Est. El seu relat, d'estil directe i senzill, és un profund testimoni d'incalculable valor sobre la pressió i evidentment la por que pesava sobre les seves espatlles durant la seva travessia. Un fragment recuperat dels seus escrits ens dona una mostra prou clara per entendre la precarietat que experimentaven les tropes a un nivell individual i humà: «durant tot aquest temps [de descans], cada bàndol recollia els seus morts per enterrar-los [...]. Finalitzada la setmana de descans, ens van atacar de nou intentant trencar la línia i penetrar cap a l'interior, però nosaltres estàvem molt atents i no tolerem que ens vencés el cansament. Els atacs van continuar tot el mes de setembre i octubre. Cada dia intentaven trencar les nostres línies, però nosaltres, els romanesos, resistíem bé, encara que cometent grans sacrificis. Amb cada dia que passava ens quedàvem sense menjar, però

⁹ Paradoxalment, l'únic moment en què hi havia abundància d'aliments era després d'una ofensiva perquè el menjar que corresponia als soldats caiguts en la batalla era repartit entre els supervivents. Així, com explica E. M. Remarque en la seva novel·la *Sense Novetat en el Front* (1928), aquells que sobreviuen a les ofensives es podien considerar doblement afortunats per estar vius i per rebre una ració major de menjar.

teníem la moral molt alta, pensàvem que aviat arribarien les ajudes alemanyes o que alguns avions romanesos ens llançarien menjar. No obstant això, van passar els dies i no va aparèixer ningú. Ens dèiem l'un a l'altre que aviat vindrien. Però feia la impressió que ningú estava pensant en nosaltres, pobres oprimits [...]. El dia 27 de novembre vam arribar a un poble i ens van donar de menjar un tros de pa i un cap de peix salat. Era el primer àpat des del dia 17» (Manole, 1942)¹⁰. En aquestes poques línies s'ha tractat de remarcar la profunda por i el difícil desgast que es va bolcar sobre la vida del soldat romanès de forma continuada, però que perfectament podria extrapolar-se a tots i a cadascun dels soldats presents durant les batalles. Per aquesta raó, observem moltes pràctiques comunes i habituals entre els diferents soldats dels diferents blocs, com succeïa amb la pràctica religiosa. El propi Manole deia en els seus escrits: «com que no podíem canviar les coses no ens va quedar més remei que pregar a Déu i tenir esperança d'escapar amb vida d'aquesta situació» (Manole, 1942). La referència a la por i a la incertesa es manifesta als fronts davant del risc i la crueltat de les armes a partir del culte i la oració; la següent imatge (Fig. 10) dels soldats del VIII Exèrcit britànic a la campanya del nord d'Àfrica il·lustra perfectament l'esperit dels combatents al front:

Fig. 10: Soldats britànics resant prop de Sidi Rezegh (Libia), 1941. Font: AKG-Images/Album.

Ben conscients de la importància de la medicina en aquestes èpoques, les indústries biològiques van posar en circulació nombrosos remeis i cures per pal·liar malalties i suplir les deficiències nutritives dels militars. Durant la Primera Guerra Mundial, s'havia comprovat la importància de restablir el volum sanguini per salvar vides a ferits. Per aquest motiu, a la Segona, es va establir a Gran Bretanya un servei de transfusions sanguínies, amb una xarxa de donants voluntaris i bancs de sang. Aquest fet evidenciava l'efecte de les prioritats militars d'aquests moments amb respecte a la millora dels serveis sanitaris civils, que encara mostraven un alt endarreriment en comparació amb les millores que progressivament s'havien anat introduint en els camps de batalla. «A partir de 1943, els exèrcits aliats van començar a disposar d'antibiòtics i a controlar el paludisme. La xifra de morts als hospitals va ser la més baixa de tota la història militar» (Vargas, 2015: 78).

¹⁰ MANOLE, Cristea. *Mi vida durante la II Guerra Mundial*, 1942.

6. LES COMUNICACIONS

Dins del clima de guerra, prengueren especial importància les comunicacions, que van ser vitals pel coneixement de la situació de l'adversari i de la posició de les unitats de primera línia. Aquest també permetia que els oficials responsables aconseguissin controlar els seus homes a través de fonts d'informació de primera mà i, per tant, fiables i segures. Els soldats que van servir en el conflicte van utilitzar diferents mètodes de comunicació; alguns van fer ús d'una tecnologia més avançada, com els telèfons –que permetrien a les unitats comunicar-se entre sí–, tot i que en aquests contextos també van ser utilitzades tecnologies més rudimentàries com les aus missatgeres. En una situació bèl·lica d'aquestes dimensions, les aus proporcionaven una forma d'obtenir informació vital per als comandants quan les línies telefòniques eren absents o havien patit qualsevol tipus d'atac, doncs cal tenir present que el cablejat unia els telèfons entre sí a través de commutadors, en un sistema fiable sempre i quan els cables es mantinguessin intactes. Segons explica Echeverría (2005), com que les trinxeres eren l'únic lloc on era possible connectar els cables del telèfon, molt sovint el cablejat era un objectiu pels soldats enemics. Quan un exèrcit avançava, un equip de soldats traslladava la línia telefònica cap endavant, establint llocs de comunicació a l'interior de les noves trinxeres.

Fig. 11: Dos soldats fent ús d'un telèfon de campanya durant la Primera Guerra Mundial. *Font:* Press Agency.

Tanmateix, les ràdios van ser àmpliament usades a la Primera Guerra Mundial, es van utilitzar dispositius mòbils capaços de transmetre i rebre missatges xifrats amb codi Morse, tot i que aquests tenien un abast molt limitat. Les ràdios van ser especialment utilitzades al mar, permetent que els vaixells i els submarins es comunicuessin entre sí i rebessin ordres des de terra. De la Sierra (2006) assevera que els desenvolupaments tecnològics durant la Gran Guerra van permetre, tanmateix, que els vaixells determinessin la ubicació de les naus enemigues usant les seves transmissions gràcies a la ràdio. Val a dir que aquesta no era una tecnologia que la gent tingués a la seva disposició durant els períodes bèl·lics, però, en ocasions, es realitzaven certes activitats per entretenir a alguns oients, com va succeir amb els soldats. D'aquesta manera, per exemple, molts soldats ferits podien escoltar una programació destinada a entretenir i fer més suportables les estades a les trinxeres o als hospitals a través de música o programes informatius.

Abans de la Segona Guerra Mundial, els exèrcits s'havien estat preparant des dels anys 30 per a un futur conflicte. Un cas concret que cal mencionar és el de la *RAF* (*Royal Air Force*) britànica, que va comptar per a la defensa amb un nou sistema d'alarma: el radar, un aparell que, mitjançant l'enviament de senyals de ràdio, podia detectar amb gran exactitud l'arribada i la posició de l'enemic. Alejandro Vargas (2015) explica també com, arrel d'aquest important descobriment, «es van instal·lar desenes d'estacions de radar a les costes, especialment al sud d'Anglaterra. Increïblement, la *Luftwaffe* alemanya va desestimar el seu valor i va renunciar a la seva destrucció» (Vargas, 2015: 30). Aquest important sistema gaudia del complement dels cossos de reconeixement: més d'un miler de llocs d'observació, amb soldats equipats amb prismàtics, transmetien informació per telèfon, que ja havia estat incorporat al terreny militar des de la Primera Guerra Mundial.

Fig. 12: Radar alemany *Wurzburg*, 1942. *Font:* National Geographic.

Els equips de comunicació requerien de més potència d'acord amb la distància on havien d'operar els agents, i això comportava necessàriament un major consum de bateries. Com més distant era l'operació, més baixa era la freqüència d'operació i, en conseqüència, més llarga l'antena que havia de ser utilitzada, degut a la naturalesa del comportament de les ones de ràdio. Per exemple, per a les comunicacions entre terra i un avió s'usaven freqüències molt elevades i per tant antenes molt curtes, però per comunicar des de l'Orient Mitjà amb Europa s'usaven ones curtes i per tant antenes més llargues. El conjunt d'aquestes modernes tecnologies es va veure complementat per altres avenços com la màquina *Enigma*. Es tractava d'un aparell electromecànic portàtil que aplicava un algoritme de substitució d'unes lletres per unes altres per tal d'encriptar i descriptar missatges. Fou inventada i patentada al 1918 per Arthur Scherbius, qui va aplicar la tecnologia existent per millorar els sistemes de criptografia dels exèrcits. Tot i que la seva invenció data de finals de la Primera Guerra, els seus usos es varen aplicar en l'àmbit governamental i militar en dates posteriors, com és el cas de l'Alemanya nazi.

7. LA VIDA A LES CIUTATS

L'esclat de la Guerra a Europa va comportar la mobilització de gran part de la població urbana, principalment dones i nens, que van haver d'assumir rols anteriorment associats a la població masculina. El desplaçament massiu d'homes al camp de batalla va agilitzar la lluita pels drets fonamentals, com el sufragi femení. Molts països van concedir així el dret de vot a les dones, sent aquest el primer gran triomf del moviment d'emancipació femení, que perseguia drets i llibertats concretes com eren el dret a l'educació, la capacitació professional i la igualtat davant la llei. La societat civil es va veure, per tant, en la necessitat d'empènyer tot tipus de tasques vinculades a l'agricultura, als tallers, als laboratoris i fins i tot en les primeres línies del camp de batalla com a voluntàries en hospitals de campanya, atenent els soldats ferits. Malgrat tot, el seu paper fonamental va girar en torn a la indústria armamentística (veure *Fig. 13*):

Fig. 13: Dones treballant en una fàbrica de municions britànica. *Font:* National Geographic.

El conjunt d'aquestes tasques van contribuir enormement a dinamitzar una veritable economia de guerra que aleshores es trobava sotmesa a una forta intervenció de l'Estat. Les factories funcionaven a ple rendiment amb l'objectiu de produir armes: la població femenina –i en menor grau, la població masculina no reclutada– va ser la gran protagonista d'aquesta situació. Segons les dades proporcionades per Victoria Fuentes (2016), el nombre de dones ocupades durant la guerra va augmentar de 33.000 al 1911 a més de 102.000 al 1921, només al Regne Unit. A nivell global, s'estima un augment en 1,4 milions. Igualment, les dones van començar a transportar ferits i malalts, primer a cavall, després en vehicles específics per a l'atenció mèdica. La majoria de les unitats d'ambulàncies van servir a l'armada de Bèlgica i França durant els tres primers anys de la guerra. «A Londres, després d'un any de guerra, les dones van poder treure el permís de conducció per a autobusos i tramvies. I el seu paper després al volant de les ambulàncies va salvar innumbrables vides» (Fuentes, 2016).

Tal com va succeir a la Primera Guerra Mundial, la vida quotidiana de la població va canviar de forma radical des del primer moment del conflicte. Molts governs van optar per introduir cartilles de racionament en alguns aliments com pa, patates etc... i per certs combustibles (benzina i carbó). Com ja s'ha vist, el conflicte armat en aquest període no només es va batre als fronts, sinó també als carrers, als hospitals, al camp i a les llars. Durant la Primera Guerra, les ciutats havien viscut lliures d'armes, però a la Segona, les ciutats formaven part dels escenaris de guerra. Tenint present aquesta característica, els hàbits de vida dels civils havien de ser moderats: tal com sosté Vargas (2015), no convenia parlar amb ningú –podien ser espies–, havien d'emplear els seus estalvis en la compra d'abonaments de guerra i sobretot havien d'habituar-se als continus talls d'electricitat. Quan començaren els bombardejos a les ciutats, els estats van posar en funcionament plans d'evacuació que van afectar fonamentalment a la població infantil (*Fig. 15*). Milers d'infants a Gran Bretanya i a Alemanya van ser traslladats a zones rurals; uns van anar a viure amb famílies mentre molts altres es varen instal·lar en campaments amb els seus professors o assistents. «La majoria d'aquests menors eren orfes que es van criar sense pares, submergits en violència i en la falta d'afecte. Vivien en soterranis i clavegueres, sobrevivint mitjançant robatoris» (Ribera, 2016).

Fig. 14: Grup de nens rebent la seva ració de menjar. *Font:* Magnum Photos.

La realitat social de l'època no va escapar als més petits, però tampoc a altres minories com els jueus o els gitanos. Des de l'arribada al poder dels nazis, el poble jueu havia estat sotmès a radicals mesures de segregació urbana, moral i política sota un règim policial de persecució; i, a més, la guerra havia permès als nazis crear els mecanismes necessaris per assolir definitivament la destrucció del poble jueu, el que es coneixia com «solució final». Es va impulsar la creació de guetos i camps d'extermini on els jueus morien o bé per extenuació, o bé assassinats a la cambra de gas quan aquests ja no servien per treballar. La Gestapo i la SS arrestaven, torturaven i deportaven als camps a tots aquells que oferien resistència fins arribar a l'eliminació sistemàtica d'aquests col·lectius.

8. LA PROPAGANDA

La utilització de la propaganda en termes militars va permetre mobilitzar l'opinió pública de cada bàndol a través de la promoció de valors com l'exaltació de la pàtria i l'odi a l'enemic. Eduardo Montagut, doctor en Història Moderna i Contemporània (2015), ens remet a la tradició propagandística en temps de la Guerra de Cuba i Filipines, però sens dubte afirma que «l'ús de la propaganda política va assolir la seva majoria d'edat amb la Primera Guerra Mundial» (Montagut, 2015). A l'interior dels països, els governs van emprar la propaganda per elevar la moral enfront del derrotisme, especialment quan els efectes del conflicte van començar a arribar a les llars de la mà de l'escassetat i el racionament. El mateix Eduardo Montagut incideix en com aquesta propaganda «va començar a ser especialment intensa quan les opinions públiques van comprovar que la guerra seria llarga i que els fronts eren escorxadors constants, sense proporcionar grans avantatges territorials sobre l'enemic» (Montagut, 2015). Les tècniques comercials nascudes amb la Segona Revolució Industrial, com els cartells als carrers i els anuncis a la premsa, es van posar, doncs, al servei de la causa patriòtica per intentar controlar, influir o manipular l'opinió pública.

Fig. 15: Cartell propagandístic que mostra l'aliança entre Alemanya i l'Imperi Austro Hongarès. Font: Mundo Gráfico.

La propaganda nacionalista dels temps previs a la guerra funcionava en gran mesura de manera subtil i indirecta. L'imperialisme era una noció molt arrelada en la cultura i gairebé omnipresent, fins i tot en textos literaris infantils. En aquests moments, però, la propaganda va ser fomentada també en els països neutrals perquè aquests s'inclinessin a favor de la causa pròpia, per aconseguir tractes de favor o per mantenir aquesta neutralitat, intentant influir en l'opinió pública, en els estats majors i en les autoritats polítiques, sosté Víctor Rivas (2010). Es van dedicar molts fons per promoure campanyes de premsa, grups de pressió, o per subornar personatges influents. Espanya, com a país neutral, va ser un dels escenaris on més ràpidament es desenvoluparia aquest tipus de propaganda. La iconografia de la guerra, explica Magdalena Brotons (2016), inventà, a partir d'aquí, motius relacionats amb els nous esdeveniments, però alhora s'utilitzaren moltes imatges estereotipades arrelades a l'imaginari popular.

De la mateixa manera que en la Primera Guerra Mundial, l'objectiu de la propaganda durant el segon conflicte bèl·lic va ser exposar creences amb la intenció d'influir i convèncer l'audiència a través de missatges constants, que la guerra era la millor i única solució davant la situació mundial. Adoptant aquesta creença com a pròpia, i rebutjant així altres punts de vista, fullets, noticiaris i cartells (com el que es mostra a continuació a la *Fig. 16*) van ser els mitjans en què es van recolzar els governs per aconseguir el seu objectiu. Com a mostra de la seva importància, la majoria d'estats van establir ministeris o serveis de propaganda durant la Segona Guerra Mundial. La premsa i els cartells als carrers van jugar un paper decisiu a l'hora de mantenir la moral alta i intimidar l'enemic, però en aquest nou escenari de guerra, el veritable protagonisme el varen adquirir dos instruments de comunicació de masses usats pel govern per difondre les seves idees: la ràdio i el cinema.

Fig. 16: cartell propagandístic contra l'Eix. Font: ABC.

Els programes de ràdio s'emetien amb la funció de distreure, entretenir i divertir els oients a través de serials, música o concursos. La BBC va ser l'emissora més coneguda a tota Europa; fins i tot, algunes forces armades l'utilitzaven per a difondre missatges en clau als seus exèrcits. El seu grau de difusió va ser tan elevat que, tot i estar-los totalment prohibit, milions d'alemanys escoltaven cada nit els programes de la cadena britànica, així com també la prestigiosa ràdio neutral suïssa, especialment reconeguda per la precisió dels seus comentaris imparcials (Vargas, 2015). Les pel·lícules, tanmateix, constituïen altres importants altaveus de difusió. A Gran Bretanya, per exemple, es van produir pel·lícules d'excel·lent qualitat com *Sangre, sudor y lágrimas* (1942); des d'Alemanya, es tractava especialment l'exaltació de la raça ària en films com *El judío Süß* (1940). Per la seva banda, els Estats Units va realitzar nombroses pel·lícules com *El sargento York* (1941) o *Objetivo Birmania* (1945), on la finalitat principal fou divertir la població. Molts dels directors més afamats van ser reclamats per a la realització de documentals que motivessin la població a l'allistament i a la compra d'abonaments de guerra.

9. EL DESENLLAÇ

Durant el transcurs del conflicte, van ser moltes les persones que es van veure afectades per l'escassetat de recursos bàsics, la fam, les malalties i la destrucció de ciutats i pobles. Ariadna Morales, mestra en Gestió i Polítiques Culturals (2014), exposa detingudament algunes de les conseqüències més visibles de la guerra en el seu article titulat *Primera Guerra Mundial*. Les seves línies són clau per comprendre com, en finalitzar la guerra, es va establir un nou ordre territorial que va portar com a conseqüència el desmembrament de l'Imperi austrohongarès i l'establiment d'altres estats com Àustria i Txecoslovàquia. De la mateixa manera, l'Imperi Otomà també va ser dividit per un acord previ entre França, Regne Unit i Rússia. La fi de la Guerra va suposar igualment la desintegració de l'Imperi rus i l'Imperi alemany. Així mateix, les colònies pertanyents a Alemanya van passar a ser controlades pels francesos i els britànics. Ja acabades les hostilitats en el front, serà a l'any 1919 quan es durà a terme la Conferència de la Pau a França amb la finalitat de garantir la pau mundial. Com a resultat d'aquest acord van sorgir diversos tractats, entre els quals destaca el Tractat Versalles (veure Fig. 17), signat el 28 de juny de 1919, del qual va sorgir la Societat de Nacions¹¹.

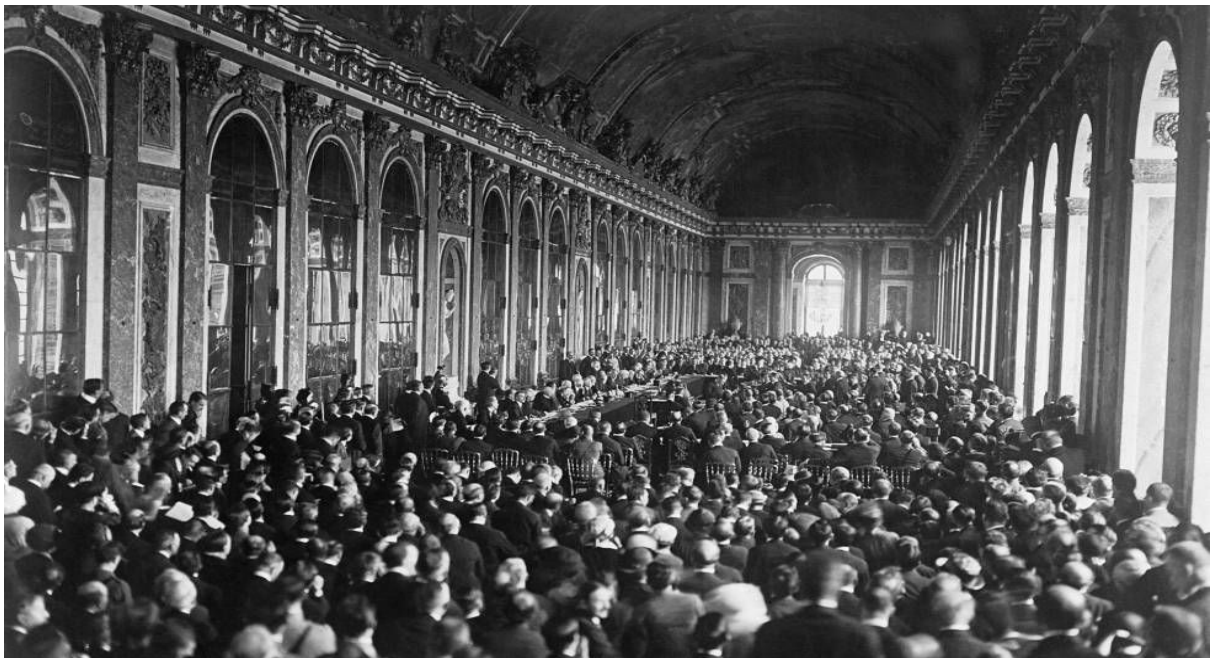

Fig. 17: Signatura del Tractat de Versalles, 1919. *Font:* El País.

Aquest document va posar fi a la Primera Guerra Mundial i va ser signat pels països aliats i Alemanya. Entre els seus punts, el document incloïa la transmissió de culpa a Alemanya, a qui menyspreava en tant que principal responsable dels danys ocasionats; d'aquí emergeixen les importants sancions que li van ser imposades, totes les quals, sens dubte, van afectar la seva política, la seva economia, el seu exèrcit i la seva moral d'Estat. Com a conseqüència, hi va haver un gran descontentament per part del poble alemany pel que fa a les sancions imposades, que anys més tard van ser un important detonant de la Segona Guerra Mundial.

¹¹ Amb seu a Ginebra, la Societat de Nacions es va erigir com un organisme internacional creat per establir i garantir les bases de la pau un cop finalitzada la Primera Guerra Mundial. La Societat de les Nacions va aconseguir alguns èxits en el seu treball, va ajudar a dissoldre pacíficament alguns conflictes en el període immediat de la postguerra i va tenir el seu apogeu en el període 1924-1929.

Pel que fa el cost en vides humanes, segons dades de *El Comercio* (2018), a les files militars, la guerra va causar uns 10 milions de morts i 20 milions de ferits. Altres fonts situen les pèrdues en més de 7 milions de morts civils i més de 21 milions de ferits¹². Al voltant de 7.7 milions de persones van ser desaparegudes o empresonades. Es calcula que la Guerra va comportar un cost econòmic total de 208.000 milions de dòlars del seu temps (uns 186.240 milions dels actuals euros). En els anys posteriors, la depressió econòmica es va abatre en tots els països implicats excepte als EUA. Alemanya, ans al contrari, va patir atur i sobretot, superinflació.

La conseqüència més important i greu del conflicte empès entre 1939 i 1945 va ser la gran quantitat de pèrdues humanes registrades, una xifra que s'ha quantificat en almenys 70 milions de morts, sis vegades més que a la Primera Guerra si es tenen en compte les xifres expressades en l'apartat anterior. Una gran majoria d'aquestes víctimes van ser civils, i les seves morts no van ser només a causa de l'acció directa dels exèrcits (foc creuat, bombardejos, genocidi o persecució), sinó també derivades de la fam, la pèrdua de llars i la pobresa que va seguir a la guerra. Entre 38 i 55 milions de civils van morir durant el conflicte i entre 13 i 20 milions de ciutadans van perdre la vida a causa de malalties i fam. Però més enllà de les víctimes generades pel conflicte bèl·lic, detalla Castillero (2013), en aquesta guerra també cal destacar la persecució i eliminació sistemàtica de grans grups de població mitjançant els camps de concentració i altres formes d'extermini per part dels nazis. El seu principal objectiu en aquest sentit va ser el poble jueu, estimant-se les seves pèrdues al voltant de sis milions els ciutadans assassinats per pertànyer a aquest col·lectiu¹³, tal com s'ha esmentat en apartats precedents. Si s'examinen aquestes xifres comptabilitzades per nacions, el resultat pot semblar certament sorprenent en alguns casos, perquè alguns països vencedors, que es compten entre els principals vencedors del conflicte, van ser els que més van patir pel que fa la despesa econòmica. Estats Units, per exemple, es va enfrontar a un cost total de 341.491 milions de dòlars en acabar la guerra, essent la principal vencedora; seguidament es troba Alemanya, principal perjudicada per la guerra, que va gastar uns 270.000 milions, segons es desprèn d'*Exordio*, pàgina web especialitzada en comptabilització de xifres (2017). Les dimensions d'aquestes xifres donen peu a reflexions sobre l'alta capacitat mortífera de la guerra i la sofisticació de l'armament, així com també el veritable caràcter internacional que va arribar a adquirir la Segona Guerra respecte de l'anterior. A la fi de les hostilitats, es va celebrar un seguit de conferències encaminades a la consecució de la pau: aquestes van ser les impulsades per els Estats Units, l'URSS i Gran Bretanya a la conferència de Teheran (1943) i la de Ialta, a Crimea (*Fig. 18*). Aquesta darrera conferència va significar el moment de major cooperació entre els estats implicats, amb objectius clars i necessaris com l'enderrocament definitiu del nazisme, la reorganització de les fronteres i la creació d'un nou òrgan per garantir la pau en substitució de la ja desprestigiada Societat de Nacions: l'ONU. A la Conferència de Potsdam (1945) es va fixar la situació d'Alemanya que, finalment, va conservar la unitat i va quedar sota la tutela dels aliats. En ambdues guerres es comprova el triomf de l'aliança del grup Aliat. Aquesta serà la fi de l'hegemonia europea i el naixement d'un nou món dividit en dos blocs: l'americà i el soviètic. La última conferència

¹² En aquest context a Europa, entre 1918 i 1919, la *Grip Espanyola* –batejada així perquè Espanya va ser el primer país en publicar informació sobre la grip (deguda la seva neutralitat a la Guerra)– va constituir un altre important focus de mortalitat. Es coneix que en tan sols 11 mesos, va matar la mateixa quantitat de persones que la pesta del segle XIV (en 5 anys), és a dir, uns 25 milions d'individus.

¹³ Entre els anys 1945 i 1946, es van celebrar els judicis de Nuremberg a Alemanya. En les diferents sessions que van tenir lloc entre aquests anys, es va decidir el nivell de responsabilitat de part de la cúpula directiva nazi. El tribunal que va jutjar els fets estava format per magistrats dels quatre grans estats: els Estats Units, l'URSS, Gran Bretanya i França.

celebrada va ser la de París (1946), on es van signar tractats de pau amb Itàlia, Romania, Bulgària, Hongria i Finlàndia. Fins 1955, no se'n va signar el d'Àustria i la pau amb el Japó.

Fig. 18: Stalin, Roosevelt i Churchill a la Conferència de Ialta, 1945. *Font:* Popperfoto/Getty Images.

10. CONCLUSIONS

El panorama traçat fins aquí demostra les diferències i similituds explícites entre la Primera i la Segona Guerra Mundial pel que fa les causes, el desenvolupament dels fets o inclús els escenaris i actors implicats en ambdós conflictes. D'una banda, podem asseverar que la Primera Guerra Mundial es va lliurar essencialment entre règims liberals i parlamentaris, certament emmarcats en uns límits democràtics, mentre que la Segona Guerra Mundial es va lliurar entre ideologies amb concepcions antagòniques del món i on, per damunt de tot, aflorava una oposició vinculada al món de les idees i al pensament polític. Per aquest motiu diem que la Segona Guerra Mundial va ser un conflicte essencialment ideològic, on estaven en pugna posicions enfrontades com el comunisme i el nacionalsocialisme. Les dues guerres mundials figuren entre els processos més significatius de la història del segle XX i ambdues reflecteixen una pluralitat i profunditat de repercussions que van ser sentides, tard o d'hora, per pràcticament tota la humanitat. Tal com sosté el professor Luis E. Boserberg (2006), la Primera Guerra va aplanar el camí per al gran final dels imperis formals o la descolonització; va conduir a l'ascens del feixisme i del nacionalsocialisme, i va viure el primer exemple de genocidi al segle XX amb la matança d'armenis a mans dels turcs, obrint així una era de violència massiva. La Segona Guerra també va produir grans repercussions continentals i mundials: el gran final del feixisme i del nacionalsocialisme, la caiguda d'Europa com a potència hegemònica, el genocidi contra diversos pobles com el jueu, i un nou ordre continental que va marcar les línies d'una nova política de tensions. «Les dues guerres van ser de tal transcendència que han obsessionat a molts estudiosos i aficionats, als seus contemporanis i a les generacions futures, als historiadors, als polítics i a poblacions diverses, d'aquí que es convertís en un desafiament per a la interpretació historiogràfica» (Boserberg, 2006: 290).

A la Primera Guerra Mundial van tenir el seu paper rellevant molts factors i estratègies socials i polítiques, com l'imperialisme o la diplomàcia, però essencialment es va tractar d'una guerra comercial amb ambicions geopolítiques i de control estatal. En ella, les aliances es van mantenir bàsicament estables des del principi al final. La Segona Guerra, en canvi, va començar amb un pacte entre nazis i soviètics contra França i Anglaterra, per evolucionar a una estreta aliança entre els soviètics i les democràcies anglosaxones per destruir el nazisme. El propi Boserberg (2006) explica que després d'aquest conflicte, les potències europees, fins i tot les vencedores, van sortir molt «tocades» en relació a les pèrdues i als elevats costos a què es va haver de fer front un cop finalitzada la guerra. La fi del conflicte també va ser la fi dels imperis europeus, el francès, l'holandès i l'anglès, especialment. A un nivell més pràctic, en totes dues guerres es valora la importància de la propaganda com un mitjà habitual per mobilitzar la població i conscienciar-la de la mà de les noves comunicacions, moltes de les quals havien fet la seva irrupció directament en el món de la guerra. La indústria armamentística, igualment, havia experimentat importants avenços i innovacions de cara a la Segona Guerra Mundial, essent especialment important el paper de l'aviació en el conjunt de bombardejos que van tenir lloc entre 1939 i 1945. Després de les dues guerres, es van obrir pas programes i mesures que teòricament farien impossible l'aparició o l'esclat de futurs enfrontaments armats. Lluny d'això, les mesures després de la Primera Guerra van crear tensions per tot arreu a Europa fins provocar una nova i devastadora batalla (la Segona Guerra). I després de la Segona, conformada ja la política de blocs entre els Estats Units i la Unió Soviètica, va venir la Guerra Freda entre els vencedors (1945-1991), que va passar per etapes de gran tensió amb enfrontaments a Europa i amb conflictes bèl·lics arreu del món (Corea, Vietnam, etc.), els quals van mantenir sempre la tensió i el temor mutu per les armes nuclears.

Finalment, cal destacar que totes dues guerres van provocar canvis en la divisió política europea, i alhora també en el pla geogràfic: la guerra va posar fi a l'Imperi alemany i a l'Imperi austrohongarès, que després de la guerra donarà lloc a diferents països, els quals són: Àustria, Txecoslovàquia, Hongria, i part de Iugoslàvia i Sèrbia. També l'Imperi rus va perdre gran part de terreny i va donar lloc a la creació dels següents països: Polònia, Lituània, Letònia, Estònia i Finlàndia. Romania. La part restant va rebre el nom d'Unió Soviètica. Amb la fi de la Segona Guerra Mundial, Alemanya va ser retornada als límits de 1918, perdent els territoris de l'Est, repartits entre Polònia i Rússia, uns 100.000 km². Va quedar dividida en quatre zones d'ocupació, administrades per les quatre potències aliades (Estats Units, Unió Soviètica, Regne Unit i França). Més tard sorgiran dos estats: la República Federal d'Alemanya, amb capital a Bonn, i la República Democràtica Alemanya, amb capital a Berlín, que al seu torn quedava dividida en quatre sectors. Seguint les línies de Kinder i Hilgemann (2006), l'URSS va recuperar els territoris perduts en 1941 i va ampliar el seu domini a costa de les repúbliques bàltiques d'Estònia, Letònia i Lituània, part de Finlàndia (Carèlia), Polònia i Alemanya (part de Prússia Oriental). Va ocupar les japoneses illes Kurils i Sakhalín. També es va apropiat a costa de Romania, de la regió de Bessaràbia. Bulgària va cedir Macedònia a Iugoslàvia, i Tràcia a Grècia. Tanmateix, Itàlia va renunciar a totes les seves colònies i va tornar el Dodecanès a Grècia. Va perdre Albània, reconeguda com a estat independent, així com totes les seves colònies africanes, tot i que va mantenir un mandat a Somàlia. Àustria i Txecoslovàquia van recuperar la seva independència. De manera posterior, el Japó es va veure forçat a tornar els territoris ocupats a la Xina (Manxúria i l'illa de Formosa [Taiwan]). Encara que va conservar la figura de l'emperador (Hirohito), el Japó va ser ocupat i sotmès a l'administració dels Estats Units, que el va obligar a democratitzar les seves estructures polítiques.

11. FONTS DE REFERÈNCIA

- BERMÚDEZ, Álvaro. *La vida del soldado en la Primera Guerra Mundial*. Rea Silvia, 2017 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2YGArXH> (consultat: 17/05/19).
- BOSEMBERG, Luis. *Las Guerras Mundiales: problemas y controversias en torno a los orígenes*. Universidad Nacional de Colombia Bogotá, Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura, núm. 33, 2006, pp. 289-309.
- CASTILLERO, Óscar. «Las 10 consecuencias de la Segunda Guerra Mundial». *El Mundo*, 2013 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2B4jbU9> (consultat: 20/05/19).
- CUTANDA, Álvaro. *Breve historia de la primera guerra mundial*. Ediciones Nowtilus SL, 2011.
- DE LA SIERRA, Luis. *El mar en la Gran Guerra 1914-1918*. Editorial Juventud, 2006.
- ECHEVERRÍA, Javier. «La revolución tecnocientífica». *CONfines de relaciones internacionales y ciencia política*, 2005, 1.2: 09-15.
- «Efectos de las bombas nucleares en la salud humana». *Comité Internacional de la Cruz Roja*, 2013.
- ELVIRA, Paco. *La Segunda Guerra Mundial: Imágenes para la historia*. Lunwerk, 2012.
- ENGLUND, Peter. *La belleza y el dolor de la batalla*. Roca Editorial, 2011.
- ESLAVA-GALÁN, Juan. *La Primera Guerra Mundial contada para escépticos*. Círculo de Lectores, 2014.
- FUENTES, Victoria. «Las conductoras de la I Guerra Mundial». *Noticias.coches*, 2016 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2JQndn2> (consultat: 17/05/19).
- GÓMEZ-MIRA, Carlos. *La caza aérea, Segunda Guerra Mundial, combate con reactores y futuro*. Hispaviación, 2016 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2DJGKnB> (consultat: 18/05/19).
- HARTMANN, Ursula; JÄGER, Manfred. *German Fighter Ace Erich Hartmann*. Schiffer Publishing, 1992.
- KINDER, Hermann; HILGEMANN, Werner. *Atlas histórico mundial I*. Ediciones Akal, 2006.
- «La Segunda Guerra Mundial (1939-1945)». Exordio, 2017 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2WUcQSM> (consultat: 17/05/19).
- «Las 15 imágenes que resumen la Primera Guerra Mundial». *El País*, 2018 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2Q2GQJn> (consultat: 13/05/19).
- LÓPEZ SÁNCHEZ, Gonzalo. «Los bombardeos de la Segunda Guerra Mundial alteraron la atmósfera del planeta». *ABC*, 2018 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2JsfpIK> (consultat: 18/05/19).
- MORALES, Ariadna. «Primera Guerra Mundial». *TodaMateria*, 2014 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2Wm1Mks> (consultat: 20/05/19).
- MUDARRA, Soraya. «El ferrocarril: la mejor arma en tiempo de guerra». *Trenvista*, 2015 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2EhDeP8> (consultat: 15/05/19).

- PARADA, George C. y GARCÍA, D. (trad.). «Operación «Fall Weiss» (La invasión de Polonia)». *Serga* (13), 2001.
- PÉREZ, Juanjo. «El estallido de la Primera Guerra Mundial». *Rea Silvia*, 2014 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2YEHUWV> (consultat: 12/05/19).
- QUERO, Felipe. *Historia militar de la Primera Guerra Mundial: de la caballería al carro de combate*. Sílex, 2009 [pp 609-613].
- QUINTANA, A.; PONS, J., ed. *La Gran Guerra 1914-1918: La primera guerra de les imatges*. Universitat de Girona, 2016.
- REGAN, Geoffrey. *The Guinness Book of More Military Blunders*. Guinness Publishing, 1993.
- RIBERA, Anje. «Los ángeles perdidos». *El correo*, 2016 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/30wDpj6> (consultat: 19/05/19).
- «Segunda Guerra Mundial». *National Geographic*, 2016 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2Jx72vd> (consultat: 20/05/19).
- VARGAS, Alejandro. *La Segunda Guerra Mundial en 140 páginas*. Erasmus: Las Claves del Presente, 2015.
- VICH, Sergi. «Prodigios de destrucción de la Primera Guerra Mundial». *La Vanguardia: Historia y Vida*, 2017 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2NNscDN> (consultat: 15/05/19).
- VILLATORO, Manuel. La épica batalla entre un solitario tanque nazi y un ejército aliado. ABC, 2015 [en línia]. Disponible a: <https://bit.ly/2wg9DB3> (consultat: 18/05/19).